

Grzegorz Błażejowski

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
grzegorz.blazejewski@op.pl <https://orcid.org/0000-0002-5402-5014>

Wojciech Błażejowski

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu
wojciech.blazejewski@pwste.edu.pl <https://orcid.org/0000-0002-5137-2133>

Wojciech J. Cynarski

Uniwersytet Rzeszowski
wcynarski@ur.edu.pl <https://orcid.org/0000-0003-1252-5456>

INTEGRACJA DZIECI UCHODźCÓW WOJENNYCH Z UKRAINY PRZEZ UCZESTNICTWO W KULTURZE FIZYCZNEJ

INTEGRATION OF CHILDREN OF WAR REFUGEES FROM UKRAINE THROUGH PARTICIPATION IN PHYSICAL CULTURE

Abstrakt: Analiza definicji kultury fizycznej formułowanych przez rozmaitych autorów prac naukowych pozwala na wyciągnięcie wniosku, że aktywne uczestnictwo w jej różnorodnych formach i dziedzinach sprzyja wzajemnemu poznawaniu się osób, zwalczaniu stereotypów i uprzedzeń, nawiązywaniu i zacieśnianiu przyjaźni. Warto m.in. dla tego czynić starania o tworzenie – zwłaszcza w szkołach – tego, aby dzieci i młodzież z różnych środowisk społecznych miały do niej swobodny dostęp. Zwłaszcza te zagubione w nowym otoczeniu, zagrożone marginalizacją czy wykluczeniem z grupy rówieśniczej z powodu słabej znajomości języka polskiego, miejsca pochodzenia, tradycji kulturowych np. dzieci uchodźców wojennych z Ukrainy. Istnieje wiele dowodów na to, że kultura fizyczna – wychowanie fizyczne, sport, rekreacja, turystyka, rehabilitacja łączy narody ponad wieloma podziałami, jakie nadal istnieją we współczesnym świecie.

Słowa kluczowe: kultura fizyczna, integracja, uczestnictwo

Abstract: The analysis of definitions of physical culture formulated by various authors of scientific works allows us to draw the conclusion that active participation in its various forms and fields is conducive to getting to know each other, combating stereotypes and prejudices, establishing and strengthening friendships. It is worthwhile, m.in, to make efforts to create – especially in schools, so that children and young people from various social backgrounds have free access to it. Especially those lost in the new environment, threatened with marginalization or exclusion from the peer group due to poor knowledge of the Polish language, place of origin, cultural traditions, e.g. children of war refugees from Ukraine. There is a lot of evidence that physical culture – sport, recreation, tourism, rehabilitation connects nations beyond the many divisions that still exist in the modern world.

Keywords: physical culture, integration, participation

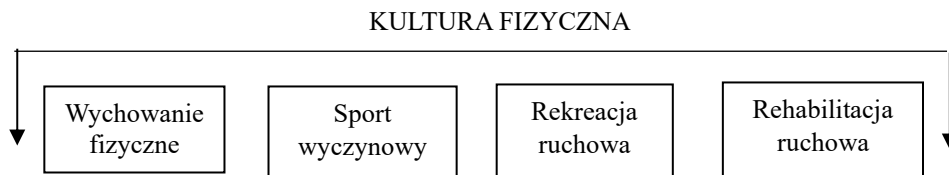
Ważnym elementem szeroko rozumianej kultury jest kultura fizyczna, posiadająca – jak wynika ze studiów literatury naukowej – wiele różniących się między sobą zakresem pojęcia definicji. Według M. Demela *kultura fizyczna, to wyraz określonej postawy wobec własnego ciała, świadoma i aktywna troska o swój rozwój, sprawność i zdrowie, to umiejętność organizowania i spędzania czasu z największym pożytkiem dla zdrowia fizycznego* (Demel, 1968).

Zdaniem A. Wohla: *przez kulturę fizyczną należy rozumieć całokształt dorobku społecznego w dziedzinie pielęgnacji ciała, to jest całokształt systematycznie stosowanych środków natury sprawnościowej, wychowawczej, higienicznej i rozrywkowej, wpływających na rozwój fizyczny ludzi, rozwój ich aparatu ruchowego oraz przystosowanie tegoż aparatu do wszechstronnych potrzeb osobowości ludzkiej w danych warunkach rozwoju życia społecznego* (Wohl, 1957).

W ujęciu Z. Krawczyka kultura fizyczna, to *względnie zintegrowany i ustalony system zachowań w dziedzinie dbałości o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, zdrowie i piękno człowieka, przebiegających według przyjętych w danej zbiorowości wzorów, a także rezultaty owych zachowań* (Krawczyk, 1978).

W potocznym rozumieniu, jak zauważa W. Osiński, kulturę fizyczną utożsamia się zwykle ze zbiorem takich elementów, jak szkolny przedmiot „wychowanie fizyczne”, sport wyczynowy, rekreacja i rehabilitacja ruchowa, nato-

miast jej naukowe definicje mogą być konstruowane w kilku aspektach, a mianowicie: indywidualistyczno-wartościującym, aksjologicznym oraz holistycznym.

Rycina 1. Instytucjonalno-administracyjny schemat kultury fizycznej

Źródło: W. Osiński, 2011, s. 58.

Zgodnie z koncepcją indywidualistyczno-wartościującą: *kultura fizyczna to indywidualna świadomość i poziom odczuwania potrzeb oraz skłonność do podejmowania pożądanych zachowań w intencji poprawy własnego rozwoju i sprawności oraz fizycznego i psychicznego zdrowia* (Osiński, 2011). Zgodnie z takim ujęciem, kultura fizyczna jest jedną ze specyficznych cech jakości ludzkiego życia obejmującą nawyki, normy, postawy prozdrowotne, umiejętności i wiadomości niezbędne do ustawicznej pielęgnacji ciała i dbałości o kondycję psychofizyczną. W koncepcji aksjologicznej: *kultura fizyczna obejmuje te wszystkie wartości, które wiążą się z fizyczną postacią i fizycznym funkcjonowaniem człowieka, zarówno w jego własnym, subiektywnym odczuciu, jak też w obrazy społecznie zobiektywizowanym. Wartości te (...) odnoszą się do zdrowia, budowy i postawy ciała, odporności, wydolności, sprawności, urody. (...) Mają one charakter dynamiczny, kształtują poglądy i postawy ludzkie, są więc częścią światopoglądu i obyczaju* (Demel, 1973).

W ujęciu holistycznym *kultura fizyczna jest to ogół wytworów o charakterze materialnym i niematerialnym, w dziedzinie dbałości o ciało i fizyczne funkcjonowanie człowieka, uznawanych w niej wartości i wzorów postępowania, które zostały zobiektywizowane, przyjęte i mogą być przekazywane w danej zbiorowości* (Osiński, 1979).

Należy podkreślić, że szerokie, całościowe ujęcie pozwala zaliczyć do kultury fizycznej wszelkie zjawiska i zachowania, tak społeczne, jak również indywidualne, które związane są z dążeniami do utrzymania sprawności fizycznej, zdrowia, dbałości o higienę, popularyzację, korzystnych dla organizmu form wypoczynku, spędzania czasu wolnego czy rozrywki. Obejmuje ona także niezbędne do realizacji tych celów przedsięwzięcia organizacyjne, takie jak programy, imprezy, zawody oraz instytucje tworzone przez ludzi i bazę materialną – animatorów, specjalistów z różnych dziedzin, obiekty sportowe, turystyczne i służby zdrowia.

Powszechnie jest dziś znana i akceptowana w różnych kręgach społecznych interpretacja pojęcia kultury fizycznej, zgodnie z którą obejmuje ona wychowanie fizyczne, rehabilitację ruchową, sport, rekreację fizyczną, w tym także aktywne formy turystyki.

Zgodnie z opinią Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), rehabilitacja jest zorientowanym na określony cel i ograniczonym w czasie procesem, który powinien umożliwić osobie niepełnosprawnej osiągnięcie optymalnego poziomu funkcjonowania umysłowego, fizycznego albo społecznego, pozwalającego na uzyskanie podstaw do zmiany swego życia. Pojęciem tym obejmuje się również środki mające skompensować utratę, albo ograniczenie jakiejś funkcji (np. przy użyciu pomocy technicznej) oraz środki ułatwiające przystosowanie lub readaptację społeczną (Hulek, 1992).

Rehabilitacja ruchowa wiąże się z podnoszeniem lub przywracaniem osobom po urazach, przewlekłe cierpiącym lub trwale niepełnosprawnym, możliwej do osiągnięcia jakości życia, aktywności zawodowej oraz sprawności psychofizycznej. Rehabilitacja ruchowa jest częścią rehabilitacji leczniczej. Niekiedy utożsamia się takie terminy, jak: kinezyterapia, gimnastyka lecznicza, lecznicze usprawnianie oraz rehabilitacja ruchowa. W debatach nad związkami rehabilitacji ruchowej z kulturą fizyczną podkreśla się, że istotny jest nie tylko cel działania, ale i odległy rodowód ćwiczeń gimnastycznych o charakterze leczniczo-zdrowotnym.

W Europejskiej Karcie Sportu *pojęcie sport oznacza wszelkie formy aktywności fizycznej, które poprzez uczestnictwo doraźne lub zorganizowane, stawiają sobie za cel wypracowanie lub poprawienie kondycji fizycznej i psychicznej, rozwój stosunków społecznych lub osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach. W tak szerokiej definicji mieści się wiele form kultury fizycznej, także azjatyckie systemy medytacyjne i sztuki walki* (Cynarski, Obodyński, 2006).

Według jednej z wielu definicji: *sport stanowi formę zorganizowanej i ukierunkowanej manifestacji sprawności fizycznej, podejmowanej w ramach działalności ściśle określonej przepisami – czy przyjmowanymi regułami – formuły w celu uczestnictwa we współzawodnictwie pomiędzy dwoma lub większą liczbą osób* (Cynarski, Obodyński, 2006).

Sport według I. Ryguły: *to dobrowolne, świadome i aktywne podejmowanie działalności ruchowej w celu zabawy, popisania się, walki sportowej, doskonalenia własnej osobowości, w trakcie systematycznego wykonywania różnorodnych zadań (nie tylko ruchowych), w celu jak najwyższego rozwoju fizycznego, umysłowego, wolicjonalnego oraz społecznego* (Ryguła, 2003).

Rekreacja – wiąże się z dobrowolną działalnością społecznie pożądaną w celu odnowy sił i samodoskonalenia. Jest jedną z form spędzania czasu wol-

nego, a także jest to potrzeba, która wynika z obecnej sytuacji człowieka żyjącego we współczesnym świecie (Czabański, Makutynowicz, 1996). H. Grabowski pod pojęciem rekreacji rozumie formę uczestnictwa w kulturze fizycznej ludzi w wieku produkcyjnym, której celem jest renowacja, podtrzymywanie i pomnażanie zdrowia, sprawności fizycznej i urody ciała, zaś podstawowym środkiem – aktywność ruchowa (Grabowski, 1984). Obecnie rekreacja fizyczna, to już nie tylko możliwości, ale i obowiązek wobec siebie i społeczeństwa. Aktywność ruchowa nie tylko odtwarza i regeneruje siły fizyczne, ale również korzystnie wpływa na inne sfery codziennych działań, które często zaniedbujemy w pracy, jak i w domu, np. uspołecznienie, współdziałanie, pozytywne kontakty interpersonalne, sfera emocjonalna, a nawet uczuciowa (Błażejewski, Drozd, Król, 2009).

Według *Słownika wyrazów obcych – rekreacja* (łac. *recreatio* – wypoczynek, odprężenie, powrót do sił, od *re* – z powrotem, znowu + *creare* – tworzyć), to wszelkie formy spędzania wolnego czasu służące wypoczynkowi, odprężeniu, rozrywce (Wielki słownik wyrazów obcych, 2008).

Zgodnie z inną definicją *rekreacja fizyczna obejmuje różnorodne indywidualne i zorganizowane formy aktywności fizycznej podejmowane w czasie wolnym i ukierunkowane na poprawę zdrowia, sprawności fizycznej i postawy ciała oraz dla odnowy sił fizycznych i psychicznych, poprawy samopoczucia, radości i zadowolenia* (Wielki słownik wyrazów obcych, 2008). Poprzez rekreację człowiek realizuje istotne potrzeby: wypoczynek fizyczny i psychiczny, rozrywka i urozmaicenia życia, aktywność i ruch, integracja społeczna.

Głównymi motywami podróży osób wyjeżdżających są: turystyka poznawcza, turystyka wypoczynkowa, turystyka kwalifikowana, turystyka zdrowotna, turystyka biznesowa, turystyka religijna (Kurek, 2007).

Turystyka ma wiele postaci i wymiarów. U jej źródeł tkwią niewątpliwie ciekawość świata, potrzeba czynnego wypoczynku, chęć poznania życia, kultury i obyczajów innych krajów, potrzeba kontaktu z przyrodą. Wędrowanie i podróże tworzą okazje do przeżywania silnych emocji, poznawania przygody, rozwoju ciekawych kontaktów między ludźmi, poznawania tradycji oraz przejawów współczesnego rozwoju kulturalnego, społecznego i gospodarczego. Uczestnictwo w różnych formach turystyki jest elementem rozrywki i daje okazję do aktywnego wypoczynku oraz do zaspokajania również potrzeby aktywności fizycznej. Uczestnictwo w różnych formach turystycznych stanowi też okazję do kształtowania postaw prozdrowotnych, rozwoju sprawności i ukazania znaczenia nawyków higieniczno-zdrowotnych. Turystyka jest tym bardziej wartościowa dla kultury fizycznej, im mniej pozbawiona jest elementów autentycznego wysiłku fizycznego, im więcej w niej troski o zdrowie fizyczne, psychiczne i społeczne (Osiński, 2011).

Po II wojnie światowej liczba zbrojnych konfliktów – wbrew powszechnym oczekiwaniom – nie zmalała. Kolejne wybuchające w różnych regionach stają się coraz krwawsze. W coraz krótszym czasie przynoszą coraz więcej ofiar, głównie wśród ludności cywilnej, a nie walczących żołnierzy. Zwycięstwo nad faszyzmem rozbudziło nadzieje na szybkie moralne odrodzenie ludzkości i dalsze pokojowe współistnienie narodów. Miało w tym pomóc powszechne *nowe wychowanie* młodych pokoleń zgodne z kierowniczymi ideami moralizmu, personalizmu, humanizmu, *ponieważ wojny biorą początek w umysłach ludzi, więc i ochrona pokoju w umysłach ludzi musi być zbudowana* (Statut UNESCO). Powszechnie wierzone, że po Auschwitz-Birkenau, po Hiroszimie i Nagasaki, już nigdy nic gorszego nie może spotkać ludzkości. O nadziejach takich pisali m.in. pedagodzy – Bogdan Suchodolski, Stefan Kunowski (Suchodolski 1990; Kunowski 2004). Współczesne, główne przyczyny międzynarodowych konfliktów to: odżywające w różnych regionach fundamentalizmy, dysproporcje w rozwoju gospodarczym krajów i poziomie życia mieszkańców, mocarstwowe ambicje sprawujących władzę elit politycznych, kryzysy surowcowe i energetyczne. Zjawiska sprzyjające międzynarodowemu porozumieniu, współpracy, pokojowemu rozwojowi: globalizacja gospodarki, kultury, cywilizacji, zanikanie barier komunikacyjnych między mieszkańcami globu, rozwój nauki i techniki, upowszechnianie obowiązkowej edukacji dzieci i młodzieży, działalność organizacji międzynarodowych. Globalizacja kultury to zjawisko postępujące od dziesiątków lat i obejmujące kolejne jej dziedziny. Polega na zmniejszaniu się wyrazistych różnic pomiędzy narodami w stylu życia – panujących modach, trendach, wybieranych wartościach życiowych, sposobach spędzania czasu wolnego, preferowanych rozrywkach, zachowaniach społecznych, jakości konsumpcji dóbr materialnych i intelektualnych, sposobach wzajemnej komunikacji.

Rozwijana i pielęgnowana przez wieki kultura fizyczna, do której należą sport, rekreacja, turystyka, rehabilitacja, straciła już prawie całkowicie swój narodowy charakter dzięki wielkim międzynarodowym imprezom, popularyzatorskiej działalności środków masowego przekazu, międzynarodowej wymianie młodzieży, swobodzie przemieszczania się obywateli różnych krajów, oferowaniu powszechnie akceptowanych – ogólnoludzkich – wartości. Wg M. Hellera *Wartość jest tym, do czego się dąży i dąży się do tego, co ma jakąś wartość. Można wartość źle odczytać, to znaczy uznać za wartość to co nią nie jest, ale nie można dążyć do czegoś, czego się nie uznaje za wartość. Wartość może mieć tylko coś, co znaczy, a znaczyć może tylko coś dla kogoś* (Heller, 2012). Jeżeli to „coś” ma znaczenie dla wielu ludzi, to jest wartością wspólną, powszechnie uznawaną – rozumianą, zbliżającą wzajemnie, jednoczącą. W bogatej literaturze naukowej wyróżnia się na przykład wartości osobowe, społeczne,

rzeczowe, kulturowe, estetyczne, etyczne; trwałe i zmienne, ostateczne i instrumentalne, ponadczasowe, ponadkulturowe; uznawane i odczuwane; podstawowe, wtórne, indywidualne; uniwersalne i partykularne; poznawcze, pragmatyczne i witalne, a także prestiżowe i hedonistyczne.

Wartości związane ze sportem, rekreacją, turystyką krajoznawczą i kwalifikowaną mają charakter moralny, estetyczny, instrumentalny lub także autoteliczny. Są to:

- odpowiedzialność, samokontrola, odwaga, uczciwość, solidarność;
- piękno, harmonia, porządek;
- szacunek, życzliwość, uczciwość, współczucie, wierność.

Jest ich znacznie więcej: zdrowie, sprawność fizyczna, wytrzymałość, odporność, wytrwałość, konsekwencja, staranność, a także wiele innych. Uczestnictwo oznacza aktywne uprawianie rozmaitych dyscyplin sportowych, form wypoczynku, turystyki – angażowanie się w regularne doskonalenie osobistych umiejętności, poprawianie sprawności fizycznej i psychicznej, emocjonalne zaangażowanie w podejmowane zadania, promowanie i popularyzowanie w środowisku własną postawą ich różnorodnych walorów. Także odważne podejmowanie wyzwań, zwalczanie osobistych słabości i ograniczeń. Uczestnictwo w kulturze jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych – filozofii kultury, etnografii, historii kultury, socjologii kultury, pedagogiki kultury, psychologii kultury, andragogiki uczestnictwa w kulturze. B. Suchodolski zwraca uwagę, że częstokroć uczestniczenie w kulturze jest rozumiane jako korzystanie z dorobku kultury traktowanej jako jedynie dobro konsumpcyjne. (Suchodolski, 1990).

Według L. Turosa, uczestnictwo w kulturze jest *złożoną, ukierunkowaną wieloma celami, pobudzaną różnymi motywami aktywnością człowieka, w której zaspokajają się, zgodnie z możliwościami psychicznymi i fizycznymi, potrzeby, zainteresowania i aspiracje kulturalne* (Turos, 1999).

Szkoła stwarza wiele okazji do uczestnictwa z kulturze, w tym także w kulturze fizycznej. Integracyjna funkcja kultury ujawnia się w trakcie organizowania przez nauczycieli rozmaitych form zajęć zespołowych, takich jak: gry zespołowe, rozgrywki międzyklasowe, międzyszkolne, konkursy sprawnościowe, zawody różnego szczebla, treningi w sekcjach sportowych, wycieczki, wędrówki szlakami (o walorach poznawczych/histerycznych, krajobrazowych, zdrowotnych), biwaki, obozy kondycyjne, ogniska, zajęcia rekreacyjne – ćwiczenia gimnastyczne na wolnym powietrzu, ścieżki zdrowia.

Naturalnymi cechami dzieci i młodzieży są:

- ciekawość świata,
- duża aktywność poznawcza,
- ruchliwość,

- skłonność do zabaw, gier, rywalizacji.

Już ponad sto lat temu (w ramach tzw. szkolnictwa alternatywnego) zauważono, że wykorzystanie naturalnych skłonności dzieci i młodzieży w procesie wychowania czyni je:

- skuteczniejszym,
- przyjemniejszym dla uczniów (mniejszy stres i zmęczenie),
- zapewniającym trwałe efekty uczenia się,
- odpowiadającym realnym potrzebom indywidualnym i społecznym.

Zajęcia o charakterze sportowym, rekreacyjnym, turystycznym pozytywnie wpływają m.in. na rozwijanie:

- wartościowych cech charakteru,
- pozytywnych postaw wobec rówieśników i innych osób,
- zainteresowań,
- uzdolnień i talentów,

Pozwalają na skuteczną profilaktykę i zwalczanie rozmaitych stereotypów.

Zaangażowanie w procesy integrowania dzieci uchodźców z polskimi rówieśnikami spowodowało wzrost zainteresowania mechanizmami utrudniającymi nawiązywanie prawidłowych wzajemnych relacji.

Rozumienie stereotypów, ich genezy, struktury i pełnionych funkcji zyskuje współcześnie coraz większe zainteresowanie, głównie w wyniku dostrzegania ich wielopłaszczyznowych konsekwencji dla procesów percepcji i ustosunkowania się względem grup obcych, mniejszościowych, różniących się od przyjmowanego w danej kulturze czy społeczności standardu funkcjonowania (Byra i in., 2010).

Warto podkreślić, że nic bardziej nie sprzyja pozbywaniu się uprzedzeń i stereotypów wobec osób nieznanych, jak wzajemne bezpośrednie kontakty z nimi. Szkoła jest właściwym miejscem do stwarzania okazji, by różni wywodzący się z rozmaitych środowisk uczniowie mogli poznawać się wzajemnie, w trakcie nauki, zabawy, wypoczynku, wspólnej pracy. Uczestnictwo w kulturze fizycznej stwarza uczniom wiele okazji do:

- budowania wzajemnego zaufania,
- nawiązywania przyjaźni,
- zrozumienia różnic,
- tolerancji,
- poznawania charakterów (słabych i mocnych stron),
- integrowania wysiłków dla osiągnięcia wspólnych celów,
- współpracy,
- poczucia przynależności do wspólnoty.

Uczeń osiąga:

- umiejętność rozpoznawania i rozumienia swoich emocji i uczuć oraz nazywania ich;

- umiejętność rozpoznawania, rozumienia i nazywania emocji oraz uczuć innych osób;
- potrzebę tworzenia relacji;
- świadomość przeżywanych emocji i umiejętność panowania nad nimi oraz wyrażania ich w sposób umożliwiający współdziałanie w grupie oraz adaptację w nowej grupie;
- umiejętność odczuwania więzi uczuciowej i potrzebę jej budowania, w tym więzi z rodziną, społecznością szkoły i wspólnotą narodową;
- umiejętność uświadamiania sobie uczuć przeżywanych przez inne osoby z jednoczesną próbą zrozumienia, dlaczego one występują, a także różnicowania form ich wyrażania w zależności od wieku.

Reasumując: środkami kultury fizycznej możemy wpływać na postawy prospołeczne, w tym także otwartości na problemy innych osób. Istnieje duży potencjał wykorzystania składowych kultury fizycznej (wychowanie fizyczne, sport, rekreacja fizyczna, rehabilitacja ruchowa, aktywne formy turystyki lub tradycyjne sztuki walki) w działaniach prointegracyjnych. Integracja społeczna dzieci uchodźców wojennych z Ukrainy może i powinna wykorzystać szczególne walory kultury fizycznej i instytucji funkcjonujących w tym obszarze.

References

- Błażejowski, W., Drozd, S., Król, P. (2009). *Podstawy metodologii z elementami statystyki. Część I*. Podkarpackie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej w Rzeszowie.
- Byra, S., Chodkowska, M., Kazanowski, Z., Osik-Chudowolska, D., Parchomiuk, M., Szabała, B. Z. (2010). *Stereotypy niepełnosprawności*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Cynarski, W. J. (2003). *Globalizacja a spotkanie kultur*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Cynarski, W. J. (2006). *Recepcja i internalizacja etosu dalekowschodnich sztuk walki przez osoby ćwiczące*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Cynarski, W. J. (2010). *Spotkania, konflikty, dialogi. Analiza wybranych obszarów kultury fizycznej i turystyki kulturowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Cynarski, W. J. (2017). *Czas wolny, turystyka i rekreacja w perspektywie socjologicznej*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas w Krakowie.
- Cynarski, W. J., Błażejowski, W., Pasterniak, W. (2016). *Pedagogika nowoparadygmatyczna. W poszukiwaniu nowych inspiracji i aplikacji pedagogicznych. Monografia tematyczna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Cynarski, W. J., Obodyński, K. (2006). Kształcenie nauczycieli-wychowawców w dobie kulturowej globalizacji. W: S. Dylak, R. Pęczkowski, P. Denicolo (red.), *Procesy glo-*

- balizacji a kształcenie nauczycieli. Spojrzenie międzykulturowe* (s. 272). Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Czabański, B., Makutynowicz, Cz. (1996). *Teoria wychowania fizycznego z elementami teorii sportu*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego w Zielonej Górze.
- Demel, M. (1968). *O wychowaniu zdrowotnym*. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Demel, M. (1973). *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*. Wydawnictwo Sport i Turystyka.
- Grabowski, H. (1984). *Teoria wychowania fizycznego*. Wydawnictwo Skryptowe – Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie.
- Heller, M. (2012). *Wszelświat jest tylko drogą. Kosmiczne rekolekcje*. Wydawnictwo Znak.
- Hulek, A. (1992). *Świat ludziom niepełnosprawnym*. Polskie Towarzystwo Walki z Kalectwem.
- Krawczyk, Z. (1978). *Studia z filozofii i socjologii kultury fizycznej*. Wydawnictwo Sport i Turystyka.
- Kunowski, S. (2004). *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Wydawnictwo Salezjańskie.
- Kurek, W. (red.) (2007). *Turystyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Osiński, W. (1979). Kultura fizyczna – problemy pojęciowe i ich implikacje. *Kultura Fizyczna*, 4, 7–9.
- Osiński, W. (2011). *Teoria wychowania fizycznego*. Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu.
- Ryguła, I. (2003). *Proces badawczy w naukach o sporcie*. Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach.
- Suchodolski, B. (1990). *Wychowanie mimo wszystko*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Turos, L. (1999). *Andragogika ogólna*. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Warchoń, K., Cynarski, W. J. (2011). Wybrane problemy współczesnej teorii i metodyki wychowania fizycznego. *Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie*, 51.
- Wielki słownik wyrazów obcych*. (2008). Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Wohl, A. (1957). *Kultura Fizyczna*, 8–9, 32.
- Zeng, H. Z., Cynarski, W. J., Xie, L. (2013). *Martial Arts Anthropology, Participants' Motivation and Behaviours. Martial Arts in Chanshu: Participants' Motivation, Practice Times and Health Behaviours*. Lambert Academic Publishing.